

СЕНС І ЗНАКИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПОЕЗІЇ: ШЛЯХИ ДЕКОДУВАННЯ ТА МНОЖИННІСТЬ ПРОЧИТАННЯ

У статті здійснено порівняльно-типологічний аналіз творів німецькомовних та українських авторів. Увагу зосереджено довкола особливостей поетичного експерименту у літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. Експериментальна література мислиться як явище міжнародне, а відтак як оригінальна складова цілісного літературного процесу. Феномен експериментальної поезії проілюстровано прикладами з оригінальних текстів німецькомовних та українських авторів.

Ключові слова: експеримент; поезія експерименту; інтелектуальна гра; конкретна поезія; декодування.

Актуальним на сьогодні постає питання уваги читачів і літературної критики щодо такого літературного явища, як мережева література, літературна гра, інтертекстуальність, перепрочитання літературної традиції тощо. Оскільки проблематика української експериментальної поезії не достатньо окреслена, а до питання сучасного концептуального мистецтва, зокрема, поезографії науковці звертаються лише спорадично, назріла потреба комплексного наукового дослідження повищих провідних новаторських тенденцій, які варто розглядати як характерний пласт сучасної літератури. Українська експериментальна поезія, своєю чергою, представлена такими майстрами художнього слова як: Юрій Тарнавський, Юрій Завадський експериментатори поетичного гурту ЛуГоСад (Іван Лучук, Назар Гончар, Роман Садловський) та інші.

Натомість, починаючи з 40-х років ХХ ст., німецькомовна література мала у своєму арсеналі специфічне явище, котре вчені називають «візуальною», рідше «концептуальною» або ж загалом «конкретною» літературою, найбільш вагомою частиною якої є поезія. Для позначення цього жанру існують терміни «visuelle Dichtung», «visuelle Poesie», «konkrete Dichtung», «konkrete Poesie», проте об'єднавчими категоріями для нього виступають поняття експерименту як форми поведінки з мовою. Означене літературне явище репрезентують такі німецькомовні автори Німеччини, Австрії, Швейцарії як: Ойген Гомрінгер, Макс Бензе, Клаус Бремер, Рудольф Отто Вімер, Франц Мон, однак найбільш впливовим та знаним автором вважається Ернст Яндль.

В українському літературознавстві термін «експериментальна поезія» ще не усталений, не представлений у літературознавчих словниках, натомість вони містять визначення таких понять як: «експеримент», «конкретна поезія», «фігурний вірш» тощо, що так або інакше пов'язані з експериментальною поезією.

Зокрема, українська експериментальна поезія – це особливий поетичний напрям (він, що важливо, функціонує паралельно із традиційними практиками сучасного віршування), який доцільно розглядати як сукупність різноспрямованих, однак не протилежних формотворчих тенденцій. Прямими попередниками української експериментальної поезії є поетичні практики доби бароко, оскільки саме в цей час виникає спроба поєднати текст із іншими видами мистецтва, що й призводить до появи альтернативної техніки письма.

Наприкінці 1940-их рр. у німецькомовній літературі вибухнуло нове явище – конкретна поезія. Швейцарець Ойген Гомрінгер привернув увагу до графічних можливостей тексту, за що згодом його визнали «батьком конкретної поезії» [4, с. 26]. У результаті розвитку цієї традиції у 2000 році була заснована школа конструктивного мистецтва (конкретизму) під егідою Інституту конструктивного мистецтва та конкретної поезії (The IKKP – Institute for Constructive Art and Concrete Poetry).

Теорія конкретного мистецтва, сформована та сформульована Ф. Моном, як і теоретичний спадок О. Гомрінгера, позначена фундаментальністю охопленої картини, де загальні питання мови (роль та місце мови, генеза конкретної поезії, зв'язок поезії з іншими видами мистецтва, головним чином, архітектурою, процесуальність) поєднуються зі з'ясуванням часткових аспектів (конкретність вислову чи поняття, серіальність як явище, артикуляція мови та вірша, групування, виникнення поетичного простору).

Певною мірою явище художнього експерименту можна вважати універсальним і позачасовим. Кожна епоха, починаючи від античності, пропонувала свої способи експериментування. Однак поняття «експериментальна поезія» передбачає щонайменше дві ос-

новні ознаки: свідоме спрямування автора на експеримент, тобто прагнення показати особливості мови поезії у несподіваний спосіб, і принцип іронічної інтелектуальної гри. Одні дослідники вбачають в експериментальній поезії втілення самої сутності мистецтва і літератури (С. Бірюков), тоді як інші вважають її безглуздою забавкою (М. Шаповал, С. Єфремов, А. Науменко) [5, с. 6].

Конкретна поезія, презентована німецькомовною літературою, постала з кінця XIX ст. до завершення Другої світової війни; тенденція нелінійного поводження з текстом та акцентуації у творах не тільки вербальної складової, але й графічної – котра осмислюється спочатку як іконічна (пізня античність – середньовіччя – бароко), а далі, від С. Малларме, як абстраговано-символічна – триває фактично два останні тисячоліття.

Ойген Гомрінгер продовжив і розвинув досвід візуалізації поетичного тексту, відомий з глибокої давнини і актуалізований у XX столітті авангардним мистецтвом. Однак, на відміну від попередників, які зверталися до подібних експериментів лише спорадично (Гійом Аполлінер, Езра Паунд), Гомрінгер та інші конкретисти (бразилець Аугусто де Кампос, швед Ойвінд Фальстрем) повністю зосередилися на візуальній, фізичній природі слова.

«Ми повинні давати тільки оголені слова, без граматичних зв'язків, без абстрактних понять, слова, що позначають конкретні дії, або конкретний предмет» [9], – декларував Гомрінгер. У руслі постмодерністського зближення жанрів і видів мистецтва, на основі конкретизму сформувався досить впливовий в сучасній поезії візуальний напрям, який, по суті, належить вже не літературі, а художній графіці.

Звертаючись до питання про особливості віршування Е. Яндля, маємо брати до уваги саму концепцію віршування, прийняту для себе автором, хоча його не можна зарахувати до числа тих, хто вповні реалізував себе як поет і теоретик. У випадку Е. Яндля слід говорити про спорадичні намагання окреслити коло тем, прийомів та світоглядну авторську позицію, висловлені ним у низці теоретичних публікацій. У статті «Орієнтування» він оперує поняттями «розвиток», «відкриття», «винахід». Не використовуючи конкретні імена, він відсилає до творчості своїх сучасників, які переймаються створенням нових видів та жанрів конкретної поезії, залишаючи для себе максимально вільний простір «експериментальної поезії», наголошуючи одночасно, що його ставлення до власних творів здійснюється як до текстів, а не як до «віршів», а ключовим моментом стає мовний експеримент, у межах якого він визнає за собою право на винахід. Ернст Яндль звертається до творчості своїх сучасників, які переймаються створенням нових видів та жанрів конкретної поезії, але залишає для себе максимально вільний простір «експериментальної поезії». [8, с. 446]

Один із дослідників феномену експериментальної поезії Б. Стороха наголошує на тому, що терміни «конкретна», «візуальна», «експериментальна» поезія є нетрадиційними для українського літературознавства. Позаяк у літературознавчих словниках можна

знайти лише поняття «летризму», він пропонує розрізнити поняття «візуальності» та «експериментальності»: «Найвужче значення отримує поняття «візуальність», яке застосовується до поетичного твору, акцентуючи незвичність візуального оформлення на книжковій сторінці. Завдяки шрифту, фактурі, розташуванню здійснюється розрізнення вербального та графічного (іконічного) компонентів, при цьому поза увагою залишається змістовий. Ширшим за поняття «візуальності» є «експериментальність» – узагальнена характеристика «незвичного» поєднання як вербального, так і графічного компонентів, побудована на пошуковому характері сполучень вербальних мовленнєвих елементів» [6, с. 27].

Немає жодних сумнівів, що Юрій Тарнавський – один із тих, хто не зупинився на модерному чи – відвертіше – авангардному експериментуванні на зламі 50-х, а продовжив пошук нових експериментальних прийомів та технік у контексті постмодерної літератури кінця XX – початку XXI століття. Юрій Тарнавський свідомо й цілеспрямовано експериментує власне на мовному рівні, здебільшого на синтаксичному, але також і на семантичному. З 60-х рр. постійно друкується у журналі «Сучасність». Власне у тих перших публікаціях мовилося про намагання змінити традицію українського літературного письма аж до переписування – чи доповнення принципово іншими формами – літературного канону.

Експериментальними техніками й практиками прийнято називати незвичний спосіб комбінування чи компонування різнорідних явищ. У цій роботі кожен приклад – поєднання щонайменше двох видів мистецтв. Саме тому від історичного етапу синтезу мистецтв (Ю. Тарнавський), варто перейти до більш технічного явища інтермедійності, що найяскравіше заявило про себе в епоху нових медій (Ю. Завадський).

Творчість Юрія Завадського наразі ще недостатньо досліджена. Найбільш помітними є рецензії С. Барана «Яка імовірність зустрічей» (відгук на першу поетичну збірку), та стаття Т. Дігай у «Літературному Тернополі», присвячена збірці «юрійзавадський» (2005). Про експерименти Юрія Завадського згадувала у публічній лекції для літклубу «Маруся» влітку 2013-го року польська літераторка Анета Камінська. Вона апелює до теорії Ю. Завадського про те, що кожен звук має колір, і акцентує увагу власне на фонетичній поезії автора. [3]

Експериментує Ю. Завадський, власне, із формою – послідовно використовує нові, принаймні для української поезії, прийоми для подолання автоматизму у сприйнятті, здавалося б, відомих тверджень та ідей. На рівні тематики Ю. Завадський не намагається ані радикально змінити репертуар, ані відкрити для поезії принципово нові теми. Тут він радше продовжує традицію авангарду: використовує поезію як знаряддя суспільної критики, утверджує власну систему цінностей і переконань тощо – на відміну від постмодерністів, які відмовляються від декларацій і не претендують на авторитетність суджень [3, с. 57].

Поезія Ю. Завадського приваблює нас формальними експериментами. Кожен вірш – це своєрідний або код-малюнок, або сув'язь асоціацій, декодувати

які пересічному читачеві не так вже й легко. Вірші збірки «Юрійзавадський» складні для сприйняття, оскільки відсутня завершена картина, яка б легко посталала в уяві після їх прочитання. Тут ідеться про змістову цілість повідомлення, якого можна очікувати від поезії, якщо розглядати її виключно в рамках комунікативного підходу до мови. Власне, творчість Ю. Завадського цілком послідовно заперечує підхід до поезії як до засобу передавання інформації (змісту). Натомість поет вибудовує зображення розірваними шматками, творячи несподівані асоціативні ряди. Зорова поезія дала поштовх Ю. Завадському до пошуку несподіваного вираження для доволі звичних ідей, і саме це допомагає сприйняти їх повному, відмовившись від усталеного автоматизму. Творчість Ю. Завадського неоднорідна, багатоаспектна і сповнена новітніх технологій та інноваційних методик як творення тексту, так і способів його декодування. Такі вірші характеризуються посиленням герметизмом, абстракціонізмом, тяжінням до ускладненої кодовості.

Питання про експериментальну поезію як явище міжнародне пов'язане передусім із проблемою міжнародного розвитку і взаємодії літератур, тобто із суттю і завданнями порівняльного вивчення літератур. Прямими попередниками української постмодерної експериментальної поезії є поетичні практики доби бароко, оскільки саме в цей час виникає спроба поєднати текст із якимось видом мистецтва, що й призводить до появи «іншої» техніки письма.

Отже, найперша спільна риса німецькомовної та україномовної експериментальної поезії пов'язана з тим, що для експериментальної поезії визначальними були впливи літератури та мови доби бароко.

У цілому експериментальна поезія базується на формальних вишуках, експериментах у широкому розумінні формально-змістової єдності на рівні мовної семантики, зорової графіки та електронних технологій. Відтак поетичний синтаксис текстів вражає своїм несподіваним алогічним способом представлення настрою довколишнього реального світу. Така поезія чітко структурована за певними алгоритмами. Власне формалістська поезія формує свій пласт експерименту, що бере початок ще від барокової поезії, зокрема фігурних та курйозних віршів. Тому експериментальна поезія мислиться не лише як усі можливі види формальної обробки тексту, а й техніка гри із словами, і як набір певних характерних ознак для такого типу текстів, і як окреме історико-літературне явище.

Описуючи тяглість експерименту у поетичному мовленні, акцентуються ознаки, що визначають такий спосіб побудови текстів. Перш за все – це свідоме бажання створити щось незвичне, конкретне спрямування («установка», за формалістами) автора змінити уявлення про поезію. Для того, щоб відбувся злам очікувань та зміна стереотипів, автори використовують елементи, загалом не властиві для поезії, як-от візуальні засоби, звук, рухи і под.

Використання таких елементів відбувається у творчості чотирьох майстрів художнього слова Е. Яндля, О. Гомрінгера (представники німецькомовної поезії

експерименту) та Ю. Завадського і Ю. Тарнавського (репрезентантів української експериментальної поезії). Тексти вищезгаданих авторів мають багато спільних рис, хоча митці творили у різних історичному та культурному вимірах.

Наступною спільною рисою творчості є теоретичні праці О. Гомрінгера та Ю. Завадського. У 1972 році О. Гомрінгер видає антологію конкретної та візуальної поезії, у яких бере до уваги і візуальний, і акустичний аспекти експериментальної поезії. Ю. Завадський також у теоретичному дослідженні «Віртуальна література» пропонує поділити план вираження конкретного тексту на три рівні: семантичний (що експлуатується такими напрямками як концептуальне мистецтво, соціальне мистецтво, перформенс), фонетичний (використовується в «звуківній поезії», що не може бути записана за допомогою традиційної мовної графіки) і графічний (це власне зорова й конкретна поезія, належні до яких тексти не можуть бути артикульовані та не мають змісту в традиційному розумінні).

Натомість у статті «Орієнтування» йдеться головним чином про розмовні або речитативні вірші. Ю. Тарнавський, своєю чергою, зазначав, що мова тексту може бути темою літературного твору, коли «автор будує речення, щоб виявити якісь фонетичні, лексичні, чи синтаксичні питомості мови» [7, с. 137].

Пошуки Ю. Завадського у книзі «Юрійзавадський» (2008), зокрема такі поезії як «Рандомний текст: Вічний Завадський» схожі на твори Е. Яндля. Загалом ця збірка митця побудована на поєднанні голосних і приголосних без особливого консерватизму, хаотично, для вільного вираження авторської експресії. Він не ставить за мету показати динаміку, а навпаки, акцентує увагу на статичному бутті тексту. Поет постійно використовує протиставлення, вся його поетична стратегія спрямована на розрив звичних асоціацій. Ю. Завадський не намагається когось переконати. Такий прийом радше спрямований проти загального автоматизму рецепції, проти пошуків сенсу поезії, умовно кажучи, поза самою поезією (навіть якщо ці пошуки відбуваються на рівні назви чи присвяти). Поезія виявляється тотожною самій собі, її неможливо звести до якогось «елемента».

Можна знайти багато спільного у плані форми вищезгаданих поезій. Очевидно, такі подібності зумовлені тим, що текст перестає бути текстом, а існує в необмеженому просторі, у невизначений час. Стираються контрасти між поколіннями, зрештою, як межі в часі і просторі, а на перший план виступає формальний бік у підході до творчості.

Звуковий текст Ю. Завадського «Солдати» нагадує вірш Яндля «schztzngrrmm», останній варто прослухати у власному виконанні автора. Проте, відмінність полягає у відносній «автономності» письма, яке не зводиться тільки до техніки фіксування усного тексту, а має власні закони організації, передавання і сприймання. Іншими словами, літера – це не тінь звука, а окрема сутність, яка перебуває у тісному, але не односторонньому зв'язку зі звуком [3, с. 10]. Цікавим є те, що експериментаторство Ю. Завадського проявляється не в тематиці, а у формальній оригінальності

творів. У другій збірці Ю. Завадського присутні елементи візуальної поезії: розділові знаки відсутні, кожне слово вагоме і має своє значення.

Мережева література передбачає, що можна читати частини твору у різній послідовності, при цьому не втрачаючи авторської концепції. За таким принципом побудована більшість збірок вищезазначених авторів. Набір вражень ліричного героя створює для нас картину світовідчуття, образ епохи кінця ХХ – початку ХХІ століття.

За М. Епштейном не може бути цілковито порожнього простору, позбавленого яких би то не було фізичних чи смислових властивостей, тому важливо вивчати цю змістову наповненість порожнечі, значущість без актуального знака і значення. У цьому контексті йдеться про гру у білому полі довкола тексту, а також між текстом та пробілом, що розсуває межі

комунікативного простору на «білому тлі письма» [1, с. 203].

Цікавим видається також компаративне прочитання текстів О. Гомрінгера «Schweigen» та віршем Ю. Завадського «по».

Обидва твори захоплюють особливістю прочитання, адже суть у тому, аби знайти вихід із заплутаного лабіринту фрагментів, бо складність та багаторівневість компонентів, що беруть участь у текстовій взаємодії, призводить до свідомої непередбачуваності тієї трансформації, якій піддається текст.

Отже, огляд сучасної української поезії експерименту та німецькомовної експериментальної поезії засвідчує, що автори, які творять у цьому напрямі, мають спільну манеру письма, проте кожен з них добирає особливі прийоми вираження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эпштейн М. Знак пробела : О будущем гуманитарных наук / Михаил Эпштейн. – М. : Новое лит. обозрение, 2004. – С. 203–205.
2. Дерида Ж. Письмо та відмінність / Жак Дерида. – К. : Основи, 2004. – 602 с.
3. Завадський, Ю. Теоретичні основи дослідження сучасної зорової поезії : предмет / Ю. Завадський // *Studia Methodologica* : альманах / упоряд. І. В. Папуша. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – Вип. 24 : Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. – С. 57–64.
4. Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Випуск 17. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2010. – С. 25–30.
5. Садловський Ю. І. Словник футуризму / Юрій Іванович Садловський. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2013. – С. 6–8.
6. Стороха Б. Принципи візуальної поезії у практиці української та німецькомовної літератур / Богдан Стороха // Вікно у світ. – № 1(13). – Київ. – 2001. – С. 138–144.
7. Тарнавський Ю. Квіти хворому : статті, критика, розмови / Юрій Тарнавський. – Львів : ЛА «Піраміда», 2012. – 384 с. – (Серія: «Бібліотека Нью-Йоркської групи»).
8. Jandl, Ernst. die schöne kunst des schreibens / Ernst Jandl. – Darmstadt : Luchterhand, 1976. – 93 s.
9. Konkrete Poesie. Deutschsprachige Autoren : antologie [Herausgegeben von Eugen Gomringer]. – Stuttgart : Reclam, 1973. – 174 s.

П. А. Кондрацкая,

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина

СМЫСЛ И ЗНАКИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ПОЭЗИИ: ПУТИ ДЕКОДИРОВАНИЯ И МНОЖЕСТВЕННОСТЬ ПРОЧТЕНИЯ

В статье «Смысл и знаки экспериментальной поэзии: пути декодирования и множественность прочтения» рассматривается вопрос основных форм экспериментальной, нетрадиционной поэзии. Статья фокусируется на первоисточниках эксперимента в поэзии двух историческом и культурном измерениях, а так же рассматривает ее развитие в настоящее время. Автор делает попытку компаративного анализа нетрадиционной, конкретной поэзии немецкоязычных и украинских авторов.

Ключевые слова: эксперимент; поэзия эксперимента; интеллектуальная игра; конкретная поэзия; декодирование.

P. Kondratska,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

SENSE AND SIGNS OF EXPERIMENTAL POETRY: WAYS OF DECODING AND PLURALITY OF INTERPRETATION

The article «Sense and signs of experimental poetry: ways of decoding and plurality of interpretation» deals with the main forms of experimental non-conventional poetry and examines the phenomenon of intellectual game in the poetry of experiment. The authors make an attempt to systematize the transformation of non-traditional poetry. Important was also to find out the concept of experimental poetry and to specify the main signs of this literary phenomenon. The main factor of developing the experimental poetry is the aspiration to something original and unique. In this case it is about modernists who expressed obvious opposition to traditional poetry. Therefore poetic experiment is carried out in the conditions of full freedom of interpretation. The article focuses on the beginning of experiments in poetry in two different cultural and historical dimensions and proceeds with studying its development up to now.

days. Big attention is paid to German-speaking countries as to countries with more productive creative activity in Europe. The authors make an attempt of comparative analysis of non-traditional poetry of German and Ukrainian authors in order to define their peculiar features. Formal peculiarities are analyzed with reflection of social-cultural changes of the epoch. The situation of the development of concrete poetry as genre is represented. In article are also used two examples of experimental poetry.

Key words: *experiment; poetry of experiment; intellectual game; concrete poetry; decoding.*

© Павлюк Х. Б., Кондрацька П. О., 2016

Стаття надійшла до редколегії 09.05.16